

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca Series *Humanistica*

humanistica.ro

De la gestul spontan la experiența creativității

David-Augustin Mândruț

How to cite this article:

Mândruț, David-Augustin (2023) *De la gestul spontan la experiența creativității*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 21, pp. 93–107. DOI: 10.5281/zenodo.8367340

© 2023: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

DE LA GESTUL SPONTAN LA EXPERIENȚA CREATIVITĂȚII

David-Augustin Mândruț

Universitatea „Babeș-Bolyai”, din Cluj-Napoca

Abstract: *FROM THE SPONTANEOUS GESTURE TO THE EXPERIENCE OF CREATIVITY. This paper aims at giving a coherent interpretation of Winnicott's concept of the „mirror-role of the mother's face”. As we are going to try to demonstrate, following one of Winnicott's letters to Klein, in order that a gesture, be it spontaneous or creative, could be met, it has to first of all be reflected by someone else, in this case, by the mother. Therefore, we are going to present, in a Heideggerian manner, a phenomenological analysis of gestures, as this is found in Heidegger's Zollikon Seminars, so that we can prove that gestures reflect a unified comportment, which in Winnicott's words would mean the „true self”. Before analyzing Winnicott's conception, we are going to turn towards some insights from Lacan's mirror stage. We are also going to search for the relation between the true self and the spontaneous gesture in one of Winnicott's earlier papers. The last chapter will consist of an analysis of Winnicott's view on creativity, and as we want to demonstrate, creativity is possible only if the other person, namely alterity, validates, confirms, or recognizes the spontaneous gesture. Our main thesis is that if the mother meets the child's spontaneous gesture, he or she is going to introject the mother's image, which in effect, will give the child's enough trust in the world, so that he or she will start to take a creative glance towards reality. We will focus especially on the situation in which the mother responds to the infant's gesture by smiling.*

Keywords: *Gesture, Winnicott, Heidegger, Lacan, Mirror Stage, Mirror Role, Creativity, True Self, Buber, Confirmation.*

INTRODUCERE

În acest articol ne întrebăm care este legătura posibilă dintre spontaneitatea gestului și experiența creativității. Așadar, anticipând cele ce vor fi spuse în continuare, teza noastră se va referi la posibilitatea recunoașterii gestului spontan de către alteritate (mamă, în cazul descris de Winnicott), recunoaștere care îi permite subiectului (copilului) să ajungă la experiența sinelui său adevărat. Desigur, argumentația noastră se va mișca în parametrii oferiți de teoria lui Winnicott privitoare la relația mamă-copil. Vom menționa momentan scrisoarea lui Winnicott către Melanie Klein, în care psihanalistul britanic spune că pentru ca un

gest să se concretizeze, acesta trebuie să fie întâlnit de cineva care să îl confirme. (Winnicott, 1987c, p. xviii)

În primul rând, dorim să schițăm o fenomenologie a gestului, nu atât pornind de la Husserl sau de la Merleau-Ponty, cât de la Heidegger, pentru a putea stabili faptul că gestul este posibil grație unei situații intersubiective, respectiv unei interacțiuni, iar acest *mijloc fără scop*, după cum l-a numit Agamben (1996/2013, p. 48), reprezintă un comportament unificat (Heidegger), sau într-un limbaj mai degrabă buberian, totalitatea persoanei. Trebuie să reținem că Martin Buber numește într-un fel nefericit, spunem noi, drept inconștient această totalitate a persoanei, însă el înțelege din capul locului acel „punct” sau „ne-loc”, în care fizicul și psihicul nu sunt încă separate, respectiv nu evoluează pe căi diferite (Buber Agassi, 1999, p. 229). O situație analoagă în care intervine acest inconștient buberian ar putea fi visul, susținem noi, deoarece deja de la Freud cunoaștem faptul că în vis sunt implicate elemente care țin atât de fizic, cât și de psihic (Freud, 1899/2017, p. 270), în sensul acesta, contribuția lui Buber ar consta în faptul că oferă un nume acestui fenomen, deși noi credem că el putea rămâne la sintagma de „totalitate a persoanei”. Observația noastră se referă și la faptul că acest concept de inconștient deține o istorie foarte lungă, iar fiecare gânditor contemporan, într-un fel, i-a oferit conceptului o nouă dimensiune. Astfel, dacă la Buber vom vorbi despre inconștient drept „totalitatea persoanei”, la Richir de exemplu, se va face diferența dintre un *inconștient simbolic* și un *inconștient fenomenologic*. (Richir, 1988, p. 36)

Revenind la chestiunea structurii articolului, în al doilea rând, vom schița o scurtă legătură între ceea ce Winnicott numește sinele adevărat, pornind de la experiența gestului spontan, pentru a ajunge, înainte de subcapitolul nostru cel mai consistent, la problema stadiului oglinzii la Lacan. Vom oferi o foarte scurtă analiză a acestui stadiu, extrăgând câteva observații fundamentale, care pot arunca lumină și asupra teoriei lui Winnicott, iar doar astfel vom putea ajunge la ceea ce am putea numi, impropriu de fapt, stadiul oglinzii winnicott-ian, fiindcă Doanld Winnicott are mereu în vedere faptul că există un precursor al acestui stadiu al oglinzii, care este reprezentat tocmai de chipul mamei, chip care, grație expresiei sale (fericite adesea), trebuie să îi ofere copilului o parte din sine (din sinele său adevărat) înapoi. Așadar, suntem gata să enunțăm teza pe care dorim să o apărăm de-a lungul acestui articol, respectiv faptul că experiența creativității personale este posibilă doar grație confirmării (sau validării, recunoașterii), de către mamă a gestului spontan al copilului. De la această confirmare încolo, jocul, experiența creativă, dar și culturală pot începe.

FENOMENOLOGIA HEIDEGGERIANĂ A GESTULUI

Înainte de a studia relația dintre gest și sinele adevărat la Winnicott, dorim să schițăm o fenomenologie a gestului de inspirație heideggeriană. În acest context, doresc să îi menționez și pe Husserl, cu a sa distincție dintre corpul trăit și corpul

„obiectiv”, respectiv distincția dintre *Leib* și *Körper*. Modul în care corpul este mediul, să îi spunem așa, prin care putem cunoaște intențiile celuilalt a fost foarte atent studiat de Gallagher și Zahavi. (2008/2012, p. 12)

În acest sens ar putea fi menționat și Merleau-Ponty, cu teoria sa despre carne (un ecou ontologic al *Leib-ului* husserlian), din cadrul filosofiei sale târzii, iar aici aș dori să rețin concepția sa despre reversibilitate și chiasm. (Merleau-Ponty, 1964/2017, p. 165) Chiar și în *Fenomenologia Percepției*, Merleau-Ponty emite o observație foarte interesantă despre natura gestului, el considerând corpul (psihofizic) drept mediu al expresiei. (Merleau-Ponty, 1945/1999, p. 217)

Exact această perspectivă a gestului în ipostaza sa de expresie va fi criticată de Heidegger în *Zollikon Seminars*, iar filosoful va opta pentru o perspectivă care să vizeze comportamentul unitar al *Dasein*-ului. (Heidegger, 1987/2001, p. xxvi) În sensul acesta, al unui gest de fiecare zi, am putea spune, Heidegger începe analiza de la gestul roșitului feței. Anticipând teza lui Heidegger, care va fi preluată și de Flusser, gestul este un mod al faptului nostru de a fi în lume corporal. (Flusser, 1991/2014, p. 146) Așadar, două observații pot fi făcute în această direcție. Prima se referă la axioma lui Watzlawick, conform căreia nu putem să nu comunicăm, inclusiv într-un mod corporal. (Watzlawick *et al.*, 1967, p. 48) Așadar, dacă situația intersubiectivă este dată, respectiv prezența unui *Eu* și a unui *Tu*, atunci chiar și simplul gest de a sta drept (nemișcat) spune ceva, anume comunică un aspect al comportamentului nostru. În acest sens, observația lui Gallagher conform căreia acțiunea își are baza într-o interacțiune (Gallagher, 2020, p. 98) rezonază cu demersul nostru argumentativ. În sensul acesta, poate fi invocat, din nou, și Martin Buber, cu a sa celebră vorbă care ne spune că la început este relația. (Buber, 1923/2022, p. 58) În acest sens, intersubiectivitatea primară pare a fi un concept util în cazul acesta. Teza noastră este că gestul, inclusiv în modul elaborat de Winnicott reprezintă, deși un *mijloc fără scop*, un mod unitar al comportamentului nostru, mai exact, într-un limbaj buberian, totalitatea persoanei noastre (ceea ce Buber a numit, după cum am mai spus, într-o manieră nefericită, inconștient). Această totalitate a persoanei se numește la Winnicott chiar „sine adevărat”. Gestul presupune mereu un context intersubiectiv sau interactiv. Dacă eu gesticulez singur, într-un loc în care nimeni nu mă vede este ca și cum nu aș face nimic, iar aici aș aminti exemplul similar al lui Gadamer referitor la vorbitul de unul singur, care de fapt nu este o vorbire în sine. (Gadamer, 1960/2001, p. 621) Revenind la Heidegger, acesta vorbește despre gest într-un sens foarte larg, așadar orice mișcare a corpului nostru dată într-o situație intersubiectivă poate fi numită gest, nu doar un gest foarte specific, cum ar fi strângerea mâinii unui prieten sau îmbrățișarea, de exemplu. Așadar, urmând exemplul lui Heidegger privitor la roșitul feței, acesta nu are niciun sens dacă eu nu roșesc în preajma unui alt *Dasein*, iar aici structura fundamentală care este tocmai *Mitsein-ul* mi se pare foarte grăitoare. (Heidegger, 1927/2003, p. 162) În acest sens, noi suntem mereu, și deja alături, sau împreună cu ceilalți.

GESTUL ȘI SINELE ADEVĂRAT

În continuare vom studia relația dintre gest și sinele adevărat la Winnicott, deoarece noi considerăm că teoria lui, dintr-o lucrare anterioară magnum opus-ului *Joc și Realitate* anticipează o temă din această ultimă lucrare, respectiv rolul de oglindă al chipului mamei. Așadar, noi vom argumenta faptul că gestul se află într-o relație foarte strânsă cu sinele. Aceasta înseamnă că grație acestui rol de oglindă al chipului mamei, mama trebuie să îi răspundă gestului copilului, oferindu-i înapoi o parte din sine. În acest caz, vorbim desigur despre sinele adevărat.

Deja de la începutul textului la care ne referim, Winnicott introduce unul dintre conceptele sale celebre, anume cea de a treia aria a experienței, iar această tematizare are loc în momentul în care el spune că inclusiv pulsunile nu pot fi declarate ca fiind strict interioare sau strict exterioare subiectului. (Winnicott, 1965/2014a, p. 213)

Simplificând un pic travaliul acestui capitol, putem trasa o paralelă între munca lui Winnicott și cea a lui Buber, susținând că sinele adevărat și sinele fals se aseamnă cu ceea ce Buber numea diferența dintre *a fi* și *a părea*. (Buber, 1965, p. 75) Așadar, la fel cum *a părea* poate să îi ia locul lui *a fi*, pentru a obține confirmarea unei unicități, la fel sinele fals poate deghiza sinele adevărat, pe scurt sinele fals se poate da drept sine adevărat. Aceasta ar fi o extremă, însă Winnicott ne amintește și de faptul că sinele fals poate să îl apere pe cel adevărat. Altă situație, care poate conduce spre sănătate este cea în care sinele fals contribuie la descoperirea sinelui adevărat. (Winnicott, 1965/2014a, p. 216)

Dacă la Lacan, după cum vom vedea, coeziunea eului se referă la trecerea cu succes prin stadiul oglinzii, la Winnicott această coezie a *psyche-somei* ține de *sus-ținerea* îndeajuns de bună a mamei. Gesturile bebelușului exprimă în mod periodic impulsuri spontane, sursa acestor gesturi fiind sinele adevărat, gesturi care indică potențialul deosebit al acestui sine adevărat. Winnicott va introduce în continuare și problema omnipotenței copilului, respectiv a iluziei acestuia că ceea ce este perceput este de fapt creat. Considerăm că această iluzie se datorează și faptului că încă de la început, copilul sălășluiește în această zonă intermediară a experienței, între fanstamă și realitate, între vis și lumea împărtășită etc. Mama va trebuie treptat să îl deziluzioneze pe copil, fiind prezentă pentru a-i primi gestul spontan, iar aceasta va rezulta în faptul că bebelușul dobândește treptat acces la ceea ce Winnicott numește realitatea externă (sau împărtășită). (Winnicott, 1965/2014a, p. 220) Pe scurt, grație îngrijirii îndeajuns de bune a mamei, copilul dobândește o membrană limitantă (Winnicott 1971/2006a, p. 17), care îl ajută să diferențieze între ceea ce este interior și ceea ce este exterior. Desigur că această arie intermediară a experienței nu dispăre niciodată, ci ea va fi întâlnită din nou în cadrul experienței culturale, care are la bază jocul. (Winnicott, 1971/2006a, p. 150)

STADIUL OGLINZII LACANIAN

Înainte de a discuta propriu-zis teoria lui Donald Winnicott despre rolul de oglindă al chipului mamei, dorim să enunțăm câteva afirmații foarte utile din textul precursorului lui Winnicott în această cheșiune, respectiv Jacques Lacan.

De la începutul textului său despre *stadiul oglinzii* ca formator pentru funcțiunea *Eului*, Lacan sublinează importanța acestei experiențe pentru copilul care se privește pentru prima oară în oglindă, aflăm astfel, că *Eul* lui este pus în joc. Lacan îl invocă pe psihologul *gestalt-ului* Köhler, care susține că această recunoaștere în oglindă a propriei imagini a copilului poate fi numită o experiență de licărire a conștiinței, respectiv o aperccepție situațională. (Lacan, 1966/2006, p. 75) Am putea specula că această experiență, descrisă de Köhler, iar mai apoi de Lacan reprezintă o manifestare a ceea ce Richir numește clipocirea (conștiinței). (Richir, 1983) În același registru, putem introduce și conceptul lui Daniel Stern de *moment prezent* pentru a descrie această experiență timpurie a copilului, experiență însoțită inclusiv de un afect de vitalitate. (Stern, 2004, p. 122)

Foarte utilă ni se pare observația lui Lacan conform căreia copilul poate chiar gesticula în fața oglinzii, însă nu trebuie să uităm că înainte de toate, imaginea oglinzită a copilului reprezintă un corp fragmentat, iar imaginea este alienată.

Observația lui Lacan pe care o găsim cea mai interesantă se referă la faptul că acest stadiu al oglinzii are rolul de a corela lumea interioară a subiectului cu mediul lui ambiant, o distincție de altfel heideggeriană. Așadar, pe urmele lui Taipale (2021, p. 34), și anticipându-l pe Winnicott, putem spune că stadiul oglinzii are rolul, în limbajul psihanalistului britanic, de a face diferența, de a trasa o graniță clară, dar poate chiar fluidă, între mediul subiectiv și cel obiectiv, respectiv dintre ceea ce tot Winnicott numește *realitatea psihică internă și realitatea exterioară împărtășită*. Ceea ce nu trebuie să uităm este creativitatea primară care se manifestă în copil, dar și în adult. Prin această creativitate primară dorim să introducem conceptul celei de a treia zone, zona intermediară între vis, anume fantasmă și realitate, adică ceea ce este împărtășit. Noi am introdus acest termen winnicott-ian, fiindcă considerăm că acest concept al celei de a treia zone, explică faptul că subiectul privește mereu mediul obiectiv prin lentila unei coloraturi subiective. Martin Buber va vorbi și el într-un fel despre separarea lumii subiective de lumea obiectivă, folosindu-se de conceptul său de *distanță*, *distanță* care precede *relația*. Aceste două mișcări sunt responsabile pentru ceea ce Buber a numit *sinteză apercceptivă*, adică posibilitatea de a-l percepe pe celălalt în totalitatea, unitatea și unicitatea sa. (Buber, 1965, p. 62)

Așadar, revenind la paragraful anterior, am putea sugera că odată cu stadiul oglinzii, și odată cu obținerea acestei membrane limitante, copilul își poate asuma inclusiv gesturile, dat fiind faptul că acum corpul său nu mai este fragmentat, acesta având de acum încolo un interior și un exterior precis determinate. Pe scurt,

realizând o sinteză între Lacan și Winnicott, putem susține că stadiul oglinzii este formativ inclusiv pentru ceea ce Winnicott a numit membrana limitantă sau chiar și pentru situația aceluși continuum al *psyche-somei*. (Winnicott, 1988/2004, p. 24)

ROLUL DE OGLINDĂ AL CHIPULUI MAMEI

Precursorul oglinzii, în cadrul dezvoltării emoționale a copilului, este reprezentat de chipul mamei. Winnicott reține teza fundamentală pe care Lacan o enunța în titlul articolului său despre stadiul oglinzii, anume rolul constitutiv de bază pe care această experiență o are pentru formarea *Eului*. Winnicott remarcă din start faptul că între el și Lacan există diferențe, iar abordarea lui Winnicott vizează tocmai momentul de dinainte de stadiul oglinzii propriu-zis, așadar, primul stadiu al oglinzii, pentru a-l numi așa, are loc, după cum vom vedea, când bebelușul o privește pentru prima oară pe mamă, respectiv îi privește chipul. (Winnicott, 1971/2006a, p. 159)

Winnicott reiterează afirmația care este un leitmotiv al întregii sale cărți, *Joc și Realitate*, iar acest leitmotiv este reprezentat tocmai de faptul că mediul (facilitant) joacă un rol esențial în dezvoltarea sănătoasă a copilului. Acest rol de bază este numit de Winnicott rol vital, fiindcă acest rol vital țintește atât către dezvoltarea fizică a copilului, cât și către cea psihică, dar vizează și coeziunea celor două, respectiv ceea ce Winnicott numește continuumul *psyche-soma*. Așadar ajungem la problema *sus-ținerii (holding)*.

Alt rol de bază pe care îl are acest mediu facilitant este acela de a garanta un *ritm de separare* optim, ritm care poate să fie diferit de la bebeluș la bebeluș, în funcție, desigur, de experiențele de viață pe care le întâmpină copilul, în cadrul spațiului potențial care este stabilit între el sau ea și mamă. Așadar, funcția de bază a acestui *ritm de separare* este de a separa *mine-le* de *non-mine*, iar aici putem sugera că o primă realizare a acestui ritm este achiziționarea primului obiect simbolic, care este tocmai *obiectul tranzițional*. (Winnicott, 1971/2006a, p. 15) Acest *ritm al separării* ar putea avea un rol și în delimitarea celor două regiuni fundamentale ale existenței, respectiv ceea ce Winnicott numește *realitatea psihică interioară și realitatea exterioră împărtășită*.

O altă realizare a acestui *ritm al separării* reprezintă faptul că bebelușul ajunge să distingă ceea ce este conceput, deci creat, de ceea ce este perceput, deci partea obiectivă. Fără o mamă îndeajuns de bună, în această situație, sarcina copilului este infinit complicată, spune Winnicott.

Pentru Winnicott, iar noi am anticipat deja această afirmație, funcția mediului facilitant este una triplă, anume aceea de a *sus-ține (holding)*, de a *gestiona (handling)*, și de a *prezenta obiectul*. Winnicott stabilește faptul că aceste trei componente joacă un rol esențial, dar există și o posibilă latură patologică a acestor trei componente. (Winnicott, 1965/2006b, p. 26) Prezentarea obiectului poate fi

legată și de prezentarea lumii în doze mici, despre care Winnicott vorbește în altă carte. (Winnicott, 1964/1987a, p. 69) Această prezentare a lumii în doze mici (de către mamă copilului), ar avea și un rol fenomenologic spunem noi, respectiv ea ar putea să fie răspunzătoare pentru faptul că bebelușul treptat umple un orizont de lume (Husserl, 1973, p. 604), acest ritm al umplerii unui orizont de lume este deci analog ritmului prezentării lumii în doze mici.

În cazul în care mediul se dovedește îndeajuns de bun, atunci copilul va atinge maxima maturizare și integrarea, iar aici prin integrare trebuie să înțelegem integrarea psihosomatică, respectiv continuumul *psyche-soma*, dar și relația de obiect.

Revenind la prezentarea de obiect (sau la prezentarea lumii în doze mici, cum am presupus noi), mama trebuie să prezinte un obiect în așa fel încât să nu îi violeze copilului experiența de omnipotență. Această *iluzie a omnipotenței* poate fi înțeleasă și prin intermediul creativității primare, de exemplu momentul în care copilul plânge de foame, iar mama îi oferă imediat sânul, prin aceasta copilul are iluzia că a creat el însuși sânul. Așadar, deziluzionarea ar consta în acea abilitate a mamei îndeajuns de bune, care reușește să îl ajute pe copil să ajungă de la obiectul subiectiv la obiectul perceput în mod obiectiv. Trebuie să notăm alături de Taipale (2021, p. 35), că această distincție dintre obiectul subiectiv și obiectul perceput în mod obiectiv, respectiv între mediul subiectiv și cel obiectiv, nu este mereu foarte clară, fiindcă chiar și mediul împărtășit relevă mereu de o coloratură subiectivă (fantasme, dorințe, nevoi etc.) De aceea, Winnicott urmează să introducă conceptul *locului în care trăim*, respectiv a celei de a treia arii de experiență, între vis și realitate, respectiv între fanstasmă și lumea împărtășită, un veritabil spațiu al jocului și al experienței culturale.

Revenind la *iluzia omnipotenței*, îngrijirea îndeajuns de bună a mamei va rezulta în capacitatea copilului de a folosi obiectul, acest obiect fiind unul subiectiv, deci creat de copil. Toate acestea reprezintă începuturile vieții emoționale ale copilului.

Winnicott ne oferă în continuare exemplul copilului care privește în jur, astfel un copil care abia a fost hrănit la sân, se poate uita la chipul mamei, iar aici observația conform căreia inclusiv hrănirea la sân este o formă de comunicare, mi se pare foarte utilă. (Winnicott, 1987b, p. 23) În sfârșit, ajungem la întrebarea fundamentală a acestui capitol, respectiv ce vede un copil când privește chipul mamei? Răspunsul lui Winnicott ar fi acela că bebelușul se vede pe sine însuși. Cu alte cuvinte, mama privește copilul, iar modul în care ea arată are legătură cu ceea ce vede acolo. (Winnicott, 1971/2006a, p. 160) Acest narcisism pentru a-l numi așa, are un precedent și în opera lui Winnicott, iar aici mă refer la conceptul de *preocupare maternă primară*. (Winnicott, 1958/2002, p. 387) Însă considerăm că această teorie a lui Winnicott se apropie și de tematizările narcisismului la Merleau-Ponty sau la Deleuze (1968/1995, p. 122), dar chiar și în capitolul despre dialectica stăpân-slugă din *Fenomenologia Spiritului* a lui Hegel. Dezvoltând

această afirmație, Merleau-Ponty spune că văzând, văzătorul este prins în ceea ce vede, și ajunge să se vadă pe sine însuși. De aici, fenomenologul francez ajunge la concluzia că există un narcisism fundamental al oricărei viziuni, sau priviri. Viziunea pe care văzătorul o exercită asupra lucrurilor, el o resimte și asupra sa. Sunt invocați în acest caz numeroși pictori, iar exemplul lor concludent se referă la faptul că aceștia chiar se simțeau priviți de peisajul pe care îl contemplau. (Merleau-Ponty, 1964/2017, p. 176) Hegel va susține și el că atunci când o conștiință de sine privește o altă conștiință de sine, prima se vede pe sine în cea de a doua. (Hegel, 1807/2000, p. 112)

Este vorba în continuare și de varianta nefericită a acestei experiențe, anume momentul în care copilul o privește pe mamă, iar mama nu are a-i oferi nimic înapoi. Noi dorim să sugerăm că ceea ce mama ar putea oferi înapoi ar fi tocmai confirmarea, sau validarea gestului spontan, confirmare și validare, sau chiar recunoaștere care ar conduce copilul înspre experiența creativității. Ideea de confirmare o preluăm de la Martin Buber, mai exact de la ideea sa că această validare a alterității duce la desfășurarea posibilităților sale de ființă, respectiv a ceea ce în acest context am amintit ca fiind creativitatea. Revenind la varianta nefericită a acestui *schimb de priviri*, copilul poate să privească, dar să nu se vadă pe sine. Considerăm că această recunoaștere, a copilului de către mamă îl umanizează pe copil, după cum susține și Richir, îl subiectivizează într-un fel, în sensul de a ieși din acea colectivitate anonimă. (Merleau-Ponty, 1988/2010, p. 76) Conceptul de colectivitate anonimă este asemănător cu ceea ce Margaret Mahler numea prin termenul de simbioză. (Mahler *et al.*, 1975/2002, p. 41)

În cazul în care copilul privește și nu se vede pe sine, aceasta reprezintă deja un pericol, respectiv pericolul atrofierii capacității lui creative, așadar bebelușul va începe să caute confirmarea într-o altă parte, respectiv va încerca să obțină într-un alt mod, din partea mediului, o parte din sine. (Winnicott, 1971/2006a, p. 161) Jan Abram, în al său dicționar de concepte winnicott-iene susține și ea la rândul său faptul că există o dialectică specifică a faptului de a internaliza faptul de a fi privit de către celălalt, care duce finalmente la experiența creativității personale. (Abram, 1996/2007, p. 239)

O a doua consecință negativă ar fi faptul că atunci când o privește pe mamă, bebelușul nu se mai vede pe sine, ci o vede chiar pe mamă. Atunci chipul mamei nu mai este o oglindă. Astfel percepția ia locul apercepției (iar noi știm de la Winnicott că însăși apercepția creativă face viața să merite a fi trăită), percepția ia deci locul a ceea ce putea fi un schimb semnificativ cu lumea, un proces mutual în care îmbogățirea de sine ar fi alternat cu descoperirea înțelesului în lumea lucrurilor vizibile.

În direcția patologiei acestui stadiu al oglinzii la Winnicott, copilul va simți amenințarea haosului, organizând o retragere, anume nu va mai privi decât pentru a percepe, ca o apărare. Un astfel de copil va crește fiind nedumerit de ceea ce au de

oferit oglinzile. În cazul nefericit în care chipul mamei este apatic, atunci o oglindă este un lucru la care se poate uita, dar în care, nu. (Winnicott, 1971/2006a, p. 162)

În continuare, Winnicott ne oferă o ilustrare clinică a acestei patologii a stadiului oglinzii. Așadar, el ne vorbește despre o femeie care era realizată în planul social și familiar, însă era mereu amenințată de depresie. Adesea ea se simțea disperată, depresiile ei devenind paralizante. Aceste simptome luau sfârșit în momentul în care ea se uita în oglindă și putea să își compună o față. Din păcate, în urma reacției la un necaz, această persoană a dezvoltat o stare depresivă cronică ce s-a transformat în final într-o boală fizică cronică și invalidantă. Diagnosticul lui Winnicott este că acea femeie trebuia să fie propria ei mamă. Probabil dacă ea ar fi avut o fiică, aceasta ar fi ajutat-o mult, însă exista riscul ca fiica ei să sufere mai apoi.

Winnicott îl aduce mai apoi în discuție pe artistul Francis Bacon, care pictează chipuri umane distorsionate. Francis Bacon vede chipul mamei, dar cu o deformare a lui sau a ei, care îl înnebunește atât pe el, cât și pe noi, susține psihanalistul. Diagnosticul asupra cazului lui Francis Bacon este că el dorește să fie văzut, iar acest act se află la baza privirii creative, în acest sens exemplul ceasului mi se pare relevant. Noi putem să ne uităm la ceas pentru a cunoaște ora, sau putem să îl privim creativ, contemplând jocul acelor de ceasornic. (Winnicott, 1986/2014b, p. 36) Cel mai probabil când un copil observă un ceas, el va fi mai tentat să contemple jocul acelor de ceasornic, decât să se întrebe care e mecanismul care face tot acest joc posibil. Toate acestea s-ar datora acestei priviri creative asupra lumii, care după cum am văzut, își are originile în timpuriul fapt de a internaliza faptul de a fi văzut de către alteritate, în cazul nostru, desigur, este vorba de mamă sau figura maternă. Amintim în acest sens și tematizarea richiriană a *schimbului de priviri* între mamă și copil, schimb de priviri care are consecințe fenomenologice foarte importante. (Richir, 2010, p. 36)

Winnicott realizează chiar și o mică poezie, spunem noi, în care el susține că îmbină a percepția cu percepția, finalitatea fiind reprezentată de postularea unui proces istoric. Așadar, psihanalistul spune că *atunci când privesc, sunt văzut, deci exist.* De acum îmi pot permite să *privesc și să văd*, iar privirea se transformă într-una creativă, *ceea ce a percep, de asemenea percep.* Trebuie totuși să avem grijă să nu vedem lucruri care nu există. (Winnicott, 1971/2006a, p. 163)

Vom trece acum peste celelalte trei cazuri clinice și ne vom îndrepta înspre concluziile pe care le decelează Winnicott din teoria sa asupra chipului mamei, concluzii care vor avea implicații în psihoterapie și în cadrul vieții familiei.

Winnicott reiterează parcursul pe care copilul îl realizează privindându-și sinele atunci când se uită la mamă, iar psihanalistul afirmă că situația acestui schimb de priviri este valabilă chiar și pentru consultațiile psihanalitice. Pe scurt, psihanalistul, în general, nu trebuie să emită tot timpul interpretări, ci trebuie să îl lase pe pacient să se joacă (după cum afirmă Winnicott în capitolele precedente din *Joc și Realitate*), fiindcă doar acest fapt de a-l lăsa să se joace poate să îi restituie analizandului o parte din sinele său creativ (în sensul de sine adevărat). În cuvintele

lui Winnicott, psihanalistul trebuie să îi dea pacientului ceea ce el deja aduce când vine, de exemplu, pentru prima oară în terapie. (Winnicott, 1971/2006a, p. 167) Despre această importanță a faptului de a fi văzut a mai vorbit și filosoful finlandez Joonas Taipale (2016, p. 13). Făcându-și munca cum trebuie, psihanalistul, susține Winnicott, îl ajută pe analizand să își descopere propriul său sine și să se simtă real, real înseamnă desigur mai mult decât simpla existență, respectiv mai mult decât simplul fapt de a exista. Găsirea sinelui și faptul de a te simți real înseamnă faptul de a exista ca o unicitate, un sine care poate relaționa cu sine și cu ceilalți, dar care se poate și retrage din când în când pentru a se relaxa.

Hegel a vorbit deja, anticipându-l pe Winnicott, și teoria psihanalitică de altfel, despre importanța recunoașterii membrilor unei familii între ei, iar Winnicott consideră că teoria sa poate avea implicații profunde și în viața unei familii. (Hegel, 1807/2000, p. 262) Cu cât bebelușul crește, adică procesele de maturizare se fac simțite, cu atât identificările se multiplică, iar dependența devine tot mai puțin necesară, cu alte cuvinte, cu cât crește, copilul va avea mai puțină nevoie de a fi recunoscut de mamă, tată, soră, frate etc. Totuși, atunci când vorbim despre o familie sănătoasă, există mai mereu posibilitatea, ne spune Winnicott, ca bebelușul să fie recunoscut atunci când se uită la un membru al familiei. Teoria wittgensteiniană privitoare la asemănările de familie poate fi invocată în acest sens, extrapolând un pic discuția, deși o paralelă între perspectiva lui Winnicott și cea a lui Wittgenstein nu este obiectul acestui articol. (Wittgenstein, 1953/2013, p. 142)

Pentru a reveni la teza noastră, dar și la scrisoarea lui Winnicott către Klein (Winnicott, 1987c, xviii), sugerăm că atunci când bebelușul emite un gest spontan, anume atunci când un atom de creativitate din ființa sa vrea să se manifeste, acest gest trebuie să fie întâlnit, recunoscut, validat și confirmat, toate acestea reprezentând chiar rolul de oglindă al mamei (al alterității), funcția fundamentală de a-i oferi copilului o parte din sine înapoi. Gestul în acest caz poate fi reprezentat pur și simplu de faptul de a o privi pe mamă, poate chiar un gest cu mâna sau un zâmbet etc. Aici dorim să insistăm asupra teoriei despre gest al lui Heidegger, pe care am prezentat-o mai devreme, dar și pe observația lui Buber conform căreia gestul copilului nu poate fi explicat printr-un act mecanic pur și simplu, ci printr-o dorință, spunem noi, de a ajunge la celălalt, la alteritate. Într-adevăr, după cum observă și Sandra Smidt, în cartea sa, care rezumă viziunea lui Trevarthen despre psihologia dezvoltării copilului, bebelușul caută aproape de la începutul vieții sale companioni cu care să se poată juca (Smidt, 2018, p. 37), sau într-un sens mai general, cu care să poată interacționa, iar aici ne putem aminti și de *Tu-ul înnăscut* la Martin Buber.

EXPERIENȚA CREATIVITĂȚII

Ne vom îndrepta acum spre concluziile noastre referitoare la consecințele recunoașterii gestului de către alteritate, respectiv la problema creativității, așa cum apare ea în lucrarea lui Winnicott, *Joc și Realitate*.

În capitolul dedicat creativității și originilor sale, Winnicott consideră că aceasta, creativitatea, trebuie înțeleasă într-un sens foarte larg, anume drept atitudinea noastră privitoare la realitatea externă. (Winnicott, 1971/2006a, p. 99) Așadar atunci când mama confirmă gestul spontan al bebelușului, acesta este în poziția în care poate adopta o poziție creativă față de ceea ce îl înconjoară, asemănător modului în care Winnicott descrie acea privire creativă care se abate asupra unui mecanism, cum ar fi ceasul. Ceea ce face ca viața să merite a fi trăită este, după psihanalistul britanic, a percepția creativă, iar noi, în această analiza asupra rolului de oglindă al chipului mamei, am încercat să analizăm acest joc, de dute-vino, l-am putea numi, între a percepție și percepție, respectiv între relația cu mediul subiectiv și cea cu mediul obiectiv, sau în alte cuvinte, între creativitate și complianță. Creativitatea reprezintă o stare naturală, în timp ce complianța poate degenera într-o boală psihică. Întreaga carte a lui Winnicott, care este *Joc și Realitate*, are la bază această idee conform căreia noi, cel mai adesea trăim în cea de a treia zonă de experiență, dintre vis și realitate, respectiv dintre fanstamă și ceea ce este împărtășit, iar aceasta îl face pe Winnicott să rostească o afirmație definitorie pentru toată gândirea sa, anume faptul că ceea ce este perceput drept obiectiv este foarte adesea conceput în mod subiectiv. (Winnicott, 1971/2006a, p. 100) Așadar, continuând cu demersul nostru argumentativ, dar urmărind în același timp și observația lacaniană de care ne-am folosit, respectiv cea privitoare la „lumea interioară” și la „lumea ambientă”, putem afirma că în urma acestui moment al rolului de oglindă al mamei, există și o reverberație la nivelul ariei tranziționale (arie unde se află obiectele și fenomenele tranziționale), reverberație care implică chiar posibilitatea locuirii acestei a treia zone de experiență. Confirmarea gestului aduce cu sine faptul că bebelușul poate fi creativ, respectiv că poate trăi în această a treia arie a experienței (culturale), dar în același timp, el poate să se și concentreze fie asupra *realității psihice interne*, fie asupra *realității externe împărtășite*. Așadar, dobândind această membrană limitantă, copilul este în stare să manipuleze această *atenție la viață* (Bergson, 1896/1996, p. 9), care îl poate îndrepta spre acțiune sau spre simpla fantasmare. În felul acesta, viața începe să devină un joc perpetuu între creativitate și complianță (jocul desfășurându-se în cea de a treia arie a experienței), iar acest joc mai implică și faptul că atunci când participăm la lumea împărtășită, noi trebuie să ne păstrăm și o urmă de creativitate personală, fiindcă această urmă de creativitate personală, face viața să merite a fi trăită, după cum precizează și Taipale (2021, p. 42). Această idee a unei contribuții a persoanei asupra devenirii lumii, o contribuție care să vizeze creativitatea se găsește deja în opera lui Martin Buber, în momentul în care acesta vorbește despre un *instinct originator*, din nou, un concept al cărui denumire nu ni se pare foarte nimerită, dar care vrea să ne spună un lucru esențial, anume faptul că persoana dorește să își vadă partea sa de contribuție asupra devenirii lumii, Buber vorbind inclusiv despre persoana copilului (Buber, 1947/2002, p. 101). Creativitatea este

pentru Winnicott, deci, un concept, dar și o experiență foarte generală, care se referă la faptul de a fi viu.

Winnicott va vorbi inclusiv despre un *impuls creativ* (*instinctul originator* la Buber), care se poate concretiza în diverse feluri, inclusiv în faptul că un copil, atunci când plânge, își poate prelungi țipetele pentru a simți plăcerea unei note muzicale aparte. Winnicott ajunge astfel să vorbească și despre un trai creativ, care ar trebui să caracterizeze întreaga noastră existență. (Winnicott, 1971/2006a, p. 104)

CONCLUZII ȘI PERSPECTIVE

Pentru a concluziona acest articol, dorim ca nu în ultimul rând să ne folosim și de conceptul Melaniei Klein de introiecție pentru a ne susține teza legată de demersul creativității la copil. Conceptul pe care îl împrumutăm de la Klein va fi cel de introiectare, dar în același timp, ne vom folosi și de contrapartea acestuia, respectiv de proiectare, concepte pe care noi le considerăm a exista într-un continuu joc de dute-vino. Așadar dacă copilul se uită la chipul mamei și se vede pe el sau pe ea, mama îi zâmbește confirmându-i gestul spontan, iar aceasta îl face pe copil să poate fi creativ. În limbaj kleinian, obiectul bun (zâmbetul mamei) este introiectat, iar această introiectare duce la proiectarea obiectului bun asupra realității exterioare, ceea ce face ca această realitate exterioră să fie ospitalieră pentru copil. (Klein, 1975/2008, p. 124) Aici am putea aminti și de exemplul încrederii de bază, un concept propus de Fazakas și Gozė (2020, p. 185), iar o alternativă a achiziției acestui sentiment de încredere bazal poate fi explicată chiar prin procesul introiectării (a *holding-ului* matern, în limbajul celor doi autori, *holding* care se transformă în *sol transcendental*).

Așadar, obiectul bun (zâmbetul mamei) devine introiectat și apoi proiectat asupra realității externe, ceea ce îi conferă copilului un sentiment de siguranță și face ca lumea să fie ospitalieră, însă am dori să mai insistăm un pic asupra înțelesului conceptului de introiectare. Deși nu îl folosește explicit, Daniel Stern vorbește în magnum opus-ul său despre *companioni evocați*, respectiv despre o caracteristică a sinelui de a fi împreună cu ceilalți, chiar dacă ceilalți sunt fizic absenți. (Stern, 1985/1998, p. 111) Așadar, putem considera că această introiectare a obiectului bun, a zâmbetului mamei, se transformă pentru copil într-un asemenea companion evocat, care este mereu alături de el, de copil, într-un fel. Exemplul lui Stern este grăitor, el vorbind despre faptul că atunci când îmbrățișăm o pernă, gândindu-ne că aceasta este de fapt un prieten bun, noi nu suntem niciodată cu adevărat singuri, ci prezența celui alt este totuși acolo, deși poate doar fantazată sau imaginată, din punct de vedere fenomenologic, însă structura de *Mitsein* propusă de Heidegger (1927/2003, p. 162), mi se pare foarte utilă în acest context, deși la Stern nu apare explicit. Putem considera că această structură, *Mitsein-ul*, este

configurată într-un fel, psihanalitic vorbind, de faptul de a introiecta obiectul bun în persoana zâmbetului matern.

Noi am asumat varianta, desigur, fericită, în care mama, în cadrul *preocupării materne primare* (Winnicott, 1958/2002, p. 387) îi zâmbeste copilului. Într-adevăr, experiențele de viață repetate ale copilului și registrul intersubiectiv, intercorporeal și interafectiv, am putea spune, îl ajută pe copil să înțeleagă într-un fel ceea ce înseamnă zâmbetul mamei, însă întrebarea care survine și care va rămâne fără răspuns momentan este cum recunoaște și dacă recunoaște copilul primul zâmbet pe care mama i-l oferă. Mai mult, reacția copilului este o simplă imitare sau este un răspuns spontan? În acest sens menționez doar textul lui Goldstein (1971, p. 466) despre primul zâmbet al copilului, drept un suport relevant în acest context.

În chip de concluzie putem invoca și textul lui Winnicott despre capacitatea de a fi singur, pentru a ne susține teza. (Winnicott, 1965/2014a, p. 38) Ideea propusă de Winnicott în acest text se referă la un punct esențial în dezvoltarea emoțională sănătoasă a fiecărui individ, respectiv capacitatea de a fi singur, în ciuda faptului că o persoană este prezentă în acea situație alături de noi. Winnicott ne oferă exemplul copilului care poate fi singur (poate fantaza sau își poate imagina ceva în cadrul lumii sale interioare și personale), deși mama este prezentă în preajma sa. Winnicott numește acest fenomen un veritabil paradox. Iar punctul în care noi ne apropiem cel mai tare de teza psihanalistului britanic, preluată și ea de la Melanie Klein, reprezintă momentul în care acesta susține că această capacitate de a fi singur este posibilă doar grație introiectării obiectului bun (în sensul lui Melanie Klein), deci în cazul nostru, introiectarea zâmbetului matern, care îi permite copilului să fie creativ.

REFERINȚE

- Abram, J. (2007). *The Language of Winnicott*. London: Karnac. (lucrarea inițială apărută în 1996)
- Agamben, G. (2013). *Mijloace fără scop. Note despre politică* (A. Cistelean, traducător). Cluj-Napoca: Editura Tact. (lucrarea inițială apărută în 1996)
- Bergson, H. (1996). *Materie și memorie* (C. Chiriac, traducător). Iași: Polirom. (lucrarea inițială apărută în 1896)
- Buber Agassi, J. (1999). *Martin Buber on Psychology and Psychotherapy. Essays, Letters and Dialogue*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Buber, M. (1965). *The Knowledge of Man* (M. Friedman & R.G. Smith, traducători). New York: Harper & Row Publishers.
- Buber, M. (2002). *Between Man and Man* (R.G. Smith, traducător). London and New York: Routledge. (lucrarea inițială apărută în 1947)
- Buber, M. (2022). *Eu și Tu* (Ș.A. Doinaș, traducător). București: Humanitas. (lucrarea inițială apărută în 1923)
- Deleuze, G. (1995). *Diferență și repetiție* (T. Saulea, traducător). București: Editura Babel. (lucrarea inițială apărută în 1968)
- Fazakas, I & Gozé, T. (2020). The Promise of the World: Towards a Transcendental History of Trust. *Husserl Studies*, 36:169-189. DOI: 10.1007/s10743-020-09264-9

- Flusser, V. (2014). *Gestures* (N. A. Roth, traducător). Minneapolis, London: University of Minnesota Press. (lucrarea inițială apărută în 1991)
- Freud, S. (2017). *Opere esențiale 2* (R. Melnicu, traducător). *Interpretarea viselor*. București: Editura Trei. (lucrarea inițială apărută în 1899)
- Gadamer, H.G. (2001). *Adevăr și Metodă* (G. Cercel & L. Dumitru & G. Kohn & C. Petcana, traducători). București: Teora. (lucrarea inițială apărută în 1960)
- Gallagher, S. & Zahavi D. (2012). *The Phenomenological Mind*. New York: Routledge. (lucrarea inițială apărută în 2008)
- Gallagher, S. (2020). *Action and Interaction*. United Kingdom. Oxford: Oxford University Press.
- Goldstein, K. (1971). *Selected Papers/Ausgewählte Schriften*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Hegel, G.W.F. (2000). *Fenomenologia Spiritului* (V. Bogdan, traducător). București: Editura Iri. (lucrarea inițială apărută în 1807)
- Heidegger, M. (2001). *Zollikon Seminars. Protocols-Conversations-Letters* (F. Mays & R. Askay, traducători). Evanston, Illinois: Northwestern University Press. (lucrarea inițială apărută în 1987)
- Heidegger, M. (2003). *Ființă și Timp* (G. Liiceanu & C. Cioabă, traducători). București: Humanitas. (lucrarea inițială apărută în 1927)
- Husserl, E. (1973). *Band XV. Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Dritter Teil*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Klein, M. (2008). *Invidie și recunoștință* (A. Mîndrilă, traducător). București: Editura Trei. (lucrarea inițială apărută în 1975)
- Lacan, J. (2006). *Écrits* (B. Fink, traducător). New York. London: W.W. Norton & Company. (lucrarea inițială apărută în 1966)
- Mahler, M. S., Pine, F., Bergman, A. (2002). *The Psychological Birth of the Human Infant. Symbiosis and Individuation*. London, New York: Karnac. (lucrarea inițială apărută în 1975)
- Merleau-Ponty, M. (1999). *Fenomenologia Percepției* (I. Câmpeanu & G. Vătăjelu, traducători). Oradea: Aion. (lucrarea inițială apărută în 1945)
- Merleau-Ponty, M. (2010). *Child Psychology and Pedagogy* (T. Welsh, traducător). Evanston, Illinois: Northwestern University Press. (lucrarea inițială apărută în 1988)
- Merleau-Ponty, M. (2017). *Vizibilul și invizibilul* (L.C. Toboșaru & D. Popa, traducători). Cluj-Napoca: Editura Tact. (lucrarea inițială apărută în 1964)
- Richir, M. (1983). *Recherches Phenomenologiques (IV-V) – Du Schematisme Phenomenologique Transcendental*. Bruxelles: Ousia.
- Richir, M. (1988). *Phenomenologie et Institution Symbolique*. Grenoble: Jerome Millon.
- Richir, M. (2010). *Variations sur le Sublime et le Soi*. Grenoble: Jerome Millon.
- Smidt, S. (2018). *Introducing Trevarthen*. London, New York: Routledge.
- Stern, D.N. (1998). *The Interpersonal World of the Infant*. London: Karnac Books. (lucrarea inițială apărută în 1985)
- Stern, D.N. (2004). *The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life*. London, New York: W.W. Norton & Company.
- Taipale, J. (2016). Social mirrors. Tove Jansson's Invisible Child and the importance of being seen. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 39:1, 13-25. DOI: 10.1080/01062301.2016.1227195
- Taipale, J. (2021). The illusion of contact: Insights from Winnicott's 1952 letter to Klein. *The International Journal of Psychoanalysis*, 102: 1, 31-50. DOI: 10.1080/00207578.2021.1878005
- Watzlawick, P. & Beavin J.H. & Jackson, D.D. (1967). *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*. New York: W.W. Norton & Company.
- Winnicott, D. W. (2014a). *Procesele de maturizare* (C. Popescu, traducător). București: Editura Trei. (lucrarea inițială apărută în 1965)
- Winnicott, D.W. (1987a). *The Child, The Family and the Outside World*. Cambridge, Massachusetts: Perseus Publishing. (lucrarea inițială apărută în 1964)

- Winnicott, D.W. (1987b). *Babies and their Mothers*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- Winnicott, D.W. (1987c). *The Spontaneous Gesture*. Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press.
- Winnicott, D.W. (2002). *De la pediatrie la psihanaliză. Opere 1* (C. Alecu & I. Lazăr, traducători). București: Editura Trei. (lucrarea inițială apărută în 1958)
- Winnicott, D.W. (2004). *Natura umană* (C. Popescu, traducător). *Opere 3*. București: Editura Trei. (lucrarea inițială apărută în 1988)
- Winnicott, D.W. (2006a). *Joc și realitate* (I. Lazăr, traducător). București: Editura Trei. (lucrarea inițială apărută în 1971)
- Winnicott, D.W. (2006b). *The Family and Individual Development*. London, New York: Routledge. (lucrarea inițială apărută în 1965)
- Winnicott, D.W. (2014b). *Home is Where We Start From*. New York, London: W.W. Norton & Company. (lucrarea inițială apărută în 1986)
- Wittgenstein, L. (2013). *Cercetări Filozofice* (M. Dumitru, traducător). București: Humanitas. (lucrarea inițială apărută în 1953)